

Історичний контекст поняття «рідна мова»

У статті розглядається історичний контекст поняття «рідна мова». Акцентується увага на важливості цього поняття, як смислової домінанти і домінанти духовної. Представлені погляди та думки знакових постатей української культури про рідну мову, рідне слово, про входження через мову в суспільство, в якому живеш, в його культуру.

Розглянуто погляди на проблему рідної мови українських вчених Івана Огієнка, Михайла Грушевського, Івана Франка, Костянтина Ушинського та ін.

Ключові слова: рідна мова, історичний контекст, українська культура.

Natalia Mekh

The historical context of the concept of «native language»

The article deals with the historical context of the concept of «native language». The attention was paid to the importance of this concept, as industrial nominees and nominees of the spiritual. The views and thoughts of the notable figures of our culture about the mother tongue, the native word, the introduction of the language into the society in which you live, into his culture are presented.

Considered the views on the problem of the native language of Ukrainian scientists Ivan Ogienko, Mykhailo Hrushevsky, Ivan Franko, Konstantin Ushinsky and others.

Key words: *native language, historical context, Ukrainian culture.*

Сенс окремих ідей, висловлювань, фраз і, навіть, понять змінюється зі зміною суспільно-історичної ситуації. В українському культурному просторі на кожному часовому зрізі переважають свої смислові домінанти. Розглядаючи історичний контекст поняття «рідна мова», ми не можемо не наголосити на важливості цього поняття як смислової домінанти і домінанти духовної. Усвідомлюємо, що рідна мова є «безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Рідне слово – то невичерпне, животно-не вмируще джерело, з якого черпаємо уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про свій рідний край. Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова. Тільки той може досягнути розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відгінки й пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колицкою, як добрим ім'ям своєї родини»¹.

Осмислюючи поняття «рідна мова», ми звертаємося до науково-енциклопедичного знання, де це поняття трактується «по-різному: як першу

мову, якою почала говорити людина; як материнську мову; як мову культурної спадщини, з якою ідентифікує себе мовець; як мову, в якій людина може найповніше самовиразитися, найточніше передати свої думки; як основну мову держави, громадянином якої є дана особа.

Оскільки самоусвідомлення, самопізнання індивіда відбувається у свідомому віці, то й самовизначення рідної мови коректне щодо людини дорослої. Рідну мову щодо дітей визначають батьки, але впродовж життя під впливом соціально-економічних, культурно-історичних умов мовне самоусвідомлення індивіда може змінюватися. ... Через активні міграційні процеси, соціальну мобільність феномен «рідна мова» конкретної особи зазнає трансформацій, по-різному співвідносячись із національністю або з функціонально першою мовою. При цьому володіння конкретною мовою як знаряддям комунікації в професійно-виробничій сфері або в побуті не заперечує усвідомлення особою зв'язку з іншою мовою, яку вона вважає рідною і через яку отожднює себе з носієм культурних, духовних надбань свого народу. Відчуття зв'язку з етносом,

¹ Тихий 2007 – Тихий Олекса. Мова-Народ/Олекса Тихий. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 284.

нацією передається не лише мовою як засобом спілкування, а й цілим комплексом культури, причетність до якої відчуває будь-яка людина»².

Флорій Бацевич феномен рідної мови розглядає як «канал постійного діалогу між Я та Іншим, особистістю і світом, людиною і Творцем. Протягом життя людини формується неповторний інтимний (можливо, найінтимніший) зв'язок «людина – її рідна мова», який є синергетичним атрактором взаємин «особистість – світ». Обслуговуючи певну лінгвокультуру, етнічну спільноту і виконуючи низку важливих соціальних функцій стосовно окремої людини, рідна мова формує цілісність особистості, пов'язуючи свідомість і підсвідомість. Рідна мова – це символічне середовище, медіатор і гармонізатор атракторного типу між енергіями пізнаваного (світ) і того, хто пізнає (людина). Згідно з ученням М. Гайдеггера і низки лінгвофілософів про те, що не ми говоримо мовою, а мова говорить нами, ця розмова відбувається рідною для кожного з нас мовою»³.

Досліджуючи поняття «рідна мова» в історичному контексті, не можливо оминати увагою погляди та ідеї знакових постатей нашої культури. Іван Огієнко, Михайло Грушевський, Іван Франко, Костянтин Ушинський та інші діячі зверталися до цього поняття неодноразово у своїх наукових пошуках.

Найважливішими «ознаками рідної мови кожної людини І. Огієнко вважав духовне начало, нерозривний зв'язок з мовою батьків (тобто «батьківською мовою»), мовою етносу, до якого людина належить (тобто «етнічною мовою»), і культурою цього етносу.

У «Передмові до «Науки про рідномовні обов'язки» культуролог зазначав, «рідна мова – це найважливіша основа, на якій зростає духовно й культурно кожний народ». Мислитель закликав: «Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей». Рідна мова – найцінніша основа духовного об'єднання кожного народу, в якій зосереджено «глибини його духовної культури». ...

Інші складники поняття «рідна мова» учений визначав так: «Рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо»⁴.

Існуюче в українській мові поняття «рідномовні обов'язки» є дотичним до поняття «рідна мова». Для виникнення цього поняття були свої передумови, зокрема, майже трьохстолітнє сумне становище української мови в Імперську добу. Відповідно, «якщо рідна мова виконує лише функції мови хатнього вжитку, а такі функції, як інформативна, пізнавальна, художньо-естетична, використовуються не повною мірою, то самопізнання і самовираження індивіда, духовний розвиток нації гальмуються. В історії української культури такі явища спостерігалися тоді, коли виникала загроза денаціоналізації. А оскільки в житті бездержавної нації така загроза є постійною, то й обстоювання прав на письменство, освіту рідною українською мовою в Росії, Австро-Угорщині впродовж 19 ст., піднесення національно-мовної свідомості в окремі періоди 20 ст. супроводжувалися зростанням уваги суспільства до проблем рідної мови.

В умовах бездержавності українці домагалися відкриття шкіл з рідною мовою навчання, відкриття українознавчих кафедр в університетах, дозволу використовувати рідну мову у публічних виступах. Відсутність власної держави призвела до виникнення явища відступництва від рідної мови. Не випадково в українській мові існує поняття рідномовні обов'язки (І. Огієнка). Впродовж майже трьох століть в українській літературі постійно була тема рідної мови, засудження тих, хто забував рідне слово, зрікався його»⁵.

Михайло Грушевський – ще одна видатна постать нашої культури – наголошував на важливості знання рідної мови, її історії, особливо високо цінуючи її літературний варіант. Вчений розглядав проблему рідної мови, у своїх наукових дослідженнях, у «нерозривному зв'язку з культурологією, літературознавством, етнологією, психологією, соціологією, історіографією українського народу. ... У політичних змаганнях за незалежність України важливе значення М. Грушевський надавав упровадженню рідної (української) мови в школах, семінаріях, вузах. Цикл статей, присвячених цій проблемі, учений оприлюднив у газеті «Слово»; згодом вони стали змістом його відомої книги «Про українську мову і українську

² Енциклопедія «Українська мова». – К.: Наукова думка, 2007. – С. 575-576.

³ Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – С. 169.

⁴ Там само. – С. 99-100.

⁵ Енциклопедія «Українська мова». – К.: Наукова думка, 2007. – С. 576.

школу» (1911) ... Учений зауважував про шкідливість викладання в школах, особливо початкових, нерідною (у той момент історичного буття – російською) мовою. .. у концепції М. Грушевського рідна мова в її літературній формі постає одним із найважливіших націотвірних чинників»⁶.

Іван Франко, «який сам володів кількома мовами, творив ними, але відчував обов'язок висловитися щодо «тайників зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте дивно органічними системами звуків, що називаємо *рідною мовою*. Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої, і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючися ані хвилинку, скаже: пусте питання. Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає можливість комуні кувати з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: «Pardon», ти не маєш до вибору, в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою» (ст. «Двоязичність і дволичність», 1905).

Емоційна небайдужість до рідної, материнської мови посилюється тим, що від першого сказаного дитиною слова до її повного занурення в океан слів триває постійна творча робота думки, тоді як оволодіння іншими, нерідними, мовами – це вже не стільки пізнання, скільки перекодування пізнаного, супроводжуване активною роботою пам'яті»⁷.

Дослідження поняття «рідна мова» на різних часових зрізах було і залишається актуальним. І рівень цієї актуальності є своєрідним маркером нашої байдужості або небайдужості до свого народу, його історії, віри, традицій. «Людина, що байдуже ставиться до своєї мови, а тим більше нехтує нею, – не вміє любити свій народ, який породив її, не любить тієї землі, що живить

її, не любить .. своєї Батьківщини. Така людина не може бути патріотом, бо патріотизм починається з любові до рідної хати, де ти народився, до тих лук, де ти бігав малим, до рідної мови, а далі вже поширюється на любов до всієї країни.

Як музикант-чарівник, слово торкається найтонших і найпотаємніших струн людської душі. Кожна дитина в глибині своєї душі – поет, у кожній душі заховані ці чарівні струни, вони звучать, якщо людина відчуває красу рідного слова»⁸.

Нам імпонує висловлювання К. Ушинського стосовно впливу рідної мови на дитину та ролі вчителя, який «взявши на себе нелегку працю викладання рідної мови, бере «разом з тим обов'язок через слово ввести дитину в сферу духовного життя народу». Вчений наголошував – «якщо вимерла мова в устах народу, вимер і народ».

Так відомий педагог, який обстоював думку, що кожен народ має право мати школу рідною мовою, зауважував, що мова – це «тонка, що обіймає душу, атмосфера, крізь яку вона все бачить, розуміє і почуває». Ушинський вбачав у мові, передусім рідній, духовне начало: «досить хоч трохи вдуматись у своє рідне слово, щоб переконатися, що мова народу є суцільний органічний його утвір, який виростає у всіх своїх народних особливостях з якогось одного, таємничого, десь у глибині народного духу захованого зерна». Вчений про людську мову розмірковував, як про «акт духу», «самий розвиток духу». І, разом з тим, наголошував, що мова здійснює зв'язок поколінь: «Будучи... найповнішим і найпевнішим літописом всього духовного, багатовікового життя народу»⁹.

Рідна мова для людини мала і продовжує мати надзвичайно важливе значення, особливу духовну місію. Розглядаючи історичний контекст поняття «рідна мова», ми можемо констатувати, що назване поняття було і залишається наскрізною духовною домінантою в українському культурному просторі.

References

Туhyj (2007). Language – People. – К. [in Ukrainian].
Batsevich(2009). Spiritual Synergy of the Native Language: Linguistic Philosophy Essays. – К. [in Ukrainian].

Encyclopedia «Ukrainian Language»(2007). – К. [in Ukrainian].

⁶ Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – С. 115-116.

⁷ Енциклопедія «Українська мова». – К.: Наукова думка, 2007. – С. 576.

⁸ Тихий Олекса. Мова – Народ / Олекса Тихий. – К.: «Смолоскип», 2007. – С. 285.

⁹ Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – С. 108-109.